

AHMET HAMDİ TANPINAR'IN *KİTAP KORKUSU*'NDA BİR SORUNSAK OLARAK KİTAP OKURLUĞU

BOOK READERSHIP AS A PROBLEMATIC İN AHMET HAMDİ TANPINAR'S *KİTAP
KORKUSU*

Elif DURAN OTO*

Öz

Türk edebiyatının en güçlü kalemlerinden ve aydınlarından Ahmet Hamdi Tanpınar yazın sahasında şiir, hikâye, roman, deneme, mektup, edebî tenkit türlerinde pek çok eser ortaya koymuş bir isimdir. Okuma ve yazma eylemleri üzerine inşa edilmiş bu verimli ömür kendini hem kurgu sahasında hem de edebiyat tarihi ve eleştiri zemininde kanıtlamıştır. *Kitap Korkusu* Tanpınar'ın kitap ve okur ilişkisini gençlik yıllarına ait bir anısı eşliğinde anlattığı bir denemesidir. Diğer tüm eserlerinin merkezine yerleştirdiği Doğu- Batı sorunsalına yazar bu metninde de kitapla kurulan ilişki üzerinden alan açar. Tanpınar, bu denemede iki medeniyetin okuma eylemi karşısındaki tutumundan ziyade Doğu'nun okuma eylemi karşısındaki kayıtsızlığının nedenlerine eğilir. Bu nedenlere eşlik eden dinî ve kültürel argümanlara belli ölçülerde değinen Tanpınar için düşünce özgürlüğü bahsi medeniyetin gelişmesi yolundaki en güçlü kazanımdır. Ona göre düşüncenin gelişebilmesi için de okumak elzemdir. Okuma eylemine ket vuracak veya buna sınır koyacak her kesim ve fikir ile de mücadele edilmelidir.

Anahtar Sözcükler: Ahmet Hamdi Tanpınar, *Kitap Korkusu*, okumak, kitap, Doğu- Batı.

Abstract

Ahmet Hamdi Tanpınar, one of the most powerful writers and intellectuals of Turkish literature, has produced many works in the field of literature in the genres of poetry, story, novel, essay, letters and literary criticism. This productive life built on the acts of reading and writing has proven itself both in the field of fiction and on the grounds of literary history and criticism. Tanpınar's essay titled *Kitap Korkusu* is an essay in which he describes the relationship between the book and the reader, accompanied by a memory of his youth. In this text, the author gives an area for the East-West problematic, which he places at the center of all his other works, through the relationship established with the book. In the text, Tanpınar focuses on the reasons for the East's disinterest towards the act of reading rather than the position of the two civilizations towards the act of reading. For Tanpınar, who touches upon the religious and cultural arguments accompanying these reasons to a certain extent, the freedom of thought is the most powerful achievement on the way to the development of civilization. According to him, reading is essential for the development of thought. Any group or idea that would hinder or limit the act of reading must be fought against.

Keywords: Ahmet Hamdi Tanpınar, *Kitap Korkusu*, read, book, East-West.

GİRİŞ

Ahmet Hamdi Tanpınar (1901-1962) çok yönlü bir sanatçı ve aydın olarak Türk edebiyatı ve kültürüne katkı sunmuş müstesna bir isimdir. Şiir, hikâye, roman, deneme, mektup, edebiyat tarihi ve edebî tenkit sahalarında eser veren Tanpınar, Osmanlının son yıllarına ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarına tanıklık etmiştir. Bu tanıklıkları eserlerine tatbik eden yazar için kapanan bir imparatorluk devri ile yeni kurulan bir devletin doğum sancıları, bünyesinde hem bir hüznü hem de bir heyecanı barındırmaktadır. Nitekim yine ona göre Modern Türk Edebiyatımız bir medeniyet krizinin mahsulüdür (Tanpınar, 1998, s.101). Tanpınar'ın kırk yılı aşan yazın hayatındaki üretimleri bu krizi doğuran sebepler ile sonrasında teşekkül eden vaziyet arasında gidip gelir. Böylelikle onun okuru; imparatorluk ve Şark bakiyesi üzerinden yükselen ve bunun yanına Batı sanatını eklemleyen bir sanatkârın estetik, felsefe ve musiki ile ilmek ilmek işlenmiş metinlerini okuma fırsatı bulur. Tanpınar geçmişi reddetmek yerine tıpkı Yahya Kemal gibi geçmişin birikiminden istifade eden bir sanat üretimi işine girişmiştir. Bu bakımdan da Tanpınar ile çağdaşları arasında belirgin bir entelektüel farklılık söz konusudur. O; Doğu ve Batı medeniyetlerini müzik, resim, şiir, mimari, psikoloji, felsefe gibi geniş cepheleriyle tanıyan ve hatta anlayan nadide biridir. Abdullah Uçman, bu birikimi estetik zevkle buluşturan Tanpınar'ın başka bir çağdaşının olmadığını belirtir (Aktaran Berksoy, 2008, s.720). İşte tam da bu sebeple Tanpınar gibi bir aydını bir ideolojinin dar kalıpları içine sığdırmak olanaklı değildir (Berksoy, 2008, s.720). Bu bakımdan Tanpınar'ın sağda mı solda mı durduğu veyahut muhafazakâr mı yoksa modernist mi olduğu nihayete erecek bir tartışma değildir. Bu durum, onun söylemelerindeki değişim ya da tutarsızlıkla değil ancak çok yönlülüğü ile açıklanabilir.

Kitap Korkusu, Tanpınar'ın bazı gazete ve dergilerdeki yazılarının toplandığı bir çalışma olan *Yaşadığım Gibi*'de yer alsa da bu deneme daha önce 31 Temmuz 1951 yılında Cumhuriyet gazetesinde müstakil olarak yayımlanmıştır. Yazar bu metninde 1923 yılındaki bir anısından hareketle kitap okuma mevzusuna eğilir. Ahmet Hamdi, 1923 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinden mezun olmuş ve aynı yıl Erzurum Lisesinde edebiyat hocalığına başlamıştır (Okay, 2012, s.11). Denemeye konu olan anısı da bu şehirdeki ve okuldaki bir dostu ile yaşadıkları üzerinedir. Tanpınar'ın görev yaptığı bu okuldan meslektaşısı olan Abdülhakim Bey - metnin ilerleyen satırlarında Tanpınar, yalnızca Hakim Bey ifadesini kullanır- ile aynı zamanda ev arkadaşıdır. Mısırlı olan Hakim Bey, Erzurum Lisesinde Fransızca hocalığı yapmaktadır. Yazının ilerleyen satırlarında Hakim Bey'in metnin aktüel zamanına da ışık tutan geçmişinden bahsedilir. Bu geçmişte Hakim Bey'in kitap okurluğu karşısında konumlanmış olmasının nedenlerine dair bazı ipuçları bulunmaktadır.

Hakim Bey ile aynı evi hatta aynı odayı paylaşan genç Tanpınar için bu ilginç bir deneyimdir. Zira iki karakter de birbirinden farklı tabiatlara ve ilgi alanlarına sahiplerdir. Hakim Bey bir kitap okuru değildir. Hatta yazarın deyimi ile o bir kitap düşmanıdır (Tanpınar, 2000a, s.59). Metinde Hakim Beyin özelinde onun gibi düşünenlerin argümanları masaya yatırılır. Hakim Bey ile genç Tanpınar'ın diyaloglarının da yer aldığı metin bazen bir münazara havasına bürünse de genel olarak yazarın Hakim Bey'in savlarına karşı kendi düşüncelerini açıkladığı bahislerden oluşur. Burada Hakim Bey'in yanıtları ve savunusu Tanpınar'ı Doğu-Batı çatışmasının kıyısında bırakır. Tanpınar'ın anılarının eşliğinde ele aldığı kitap okuma mevzusu yalnızca Hakim Bey özelinde metinde kendine yer bulmaz. Tanpınar hazır konusu açılmışken kitapla kurulan bir diğer ilişki biçimine de eğilir. Buradaki örnek ise bir münevverdir. Okumuş yazmış hatta bir statü olarak entelektüel çevre içinde kendine “aydın” olarak alan açmış metinde adı verilmeyen bu kişi ile ilgili de Tanpınar'ın söyleyecekleri vardır. Nitekim Tanpınar bu metninde kitap okuma eylemini bir mesele, bir kültür sorunu olarak etraflıca ele almaya gayret eder. Okuruna meseleyi anıları eşliğinde sunmasının nedeni de sorunun hakikiliğine vurgu yapmak istemesi ile açıklanabilir. Tanpınar, Hakim Bey ve adı metinde ifade edilmeyen münevver özelinde kitap okuma eylemi ile ilgili sorunlu görüş ve tutumları eleştirir. Öyle ki Hakim Bey bir öğretmendir ve adı metinde belirtilmeyen münevver olarak tanıtılan kişi ise toplum tarafından bir ölçüde kabul görmüş bir aydındır. Bu iki öznenin de kitaba yaklaşımları farklıdır fakat ortaklaştıkları bir husus vardır. O da düşünce ile kurulan sorunlu ilişkidir. Tanpınar'ın tespit ettiği ve vurguladığı üzere biri düşünceyi toptan reddeden bir görüşü temsil ederken diğeri ise düşünce üzerinde bir tahakküm kuran ve ona sınır koyan bir zihnin temsilciliğini yapar.

Bu çalışmada Tanpınar'ın kitap okuma eylemini bir sorunsal olarak nasıl ele aldığını ve bu sorun karşısındaki savunu ve eleştirilerini inceleyeceğiz. En nihayetinde Türk edebiyatının en yetkin kalemlerinden birinin kitap ve okur meselelerine nasıl yaklaştığı hem bir merak mevzusudur hem de soruna çözüm bulma konusunda aydınlatıcı niteliğe sahiptir.

1. Bir Karşı Duruş, Bir Reddiye: Kitap Okumamak

Tanpınar'ın *Kitap Korkusu*'nda kitap ile ilişkisini ele aldığı ve okuma eylemi üzerinden hakkında çözümleme yaptığı ilk isim Abdülhakim Bey'dir. Hakim Bey'e dair Tanpınar'ın ilk gözlemi onun garip bir adam olmasıdır. Zira öğrencilerine Fransız dilbilgisini öğretmek için özel bir metot dahi geliştirmiş olan Hakim Bey bu grameri öğretmekte başarılı olmuşsa da dili öğretmekte muvaffak olamamıştır.

Metinde Hakim Bey'in geçmişine de yer veren yazar, onun Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Mısır'daki milliyetçi öğrenci hareketlerine katıldığını ve bu sebeple ülkesini terk etmek zorunda kaldığını söyler. Türkiye'ye gelen Hakim Bey'e burada şüphe ile yaklaşılmış ve İzmir taraflarında bir süre hapsedilmiştir. Buradayken hapisane türkülerini de öğrenen Hakim Bey, Tanpınar'la paylaştıkları bir oda içinde sürekli ilk gençliğinde öğrendiği bir diğer dil olan İngilizceden opera parçaları ile hapisane türkülerini söyler vaziyettedir. Bu durum genç okur Ahmet Hamdi'yi huzursuz eder. Zira kendisinin de metinde ifade ettiği üzere onun okuma hızının arttığı yıllardır bu yıllar (Tanpınar, 2000a, s.58). Okuma eylemi ile ilgisi olmayan Hakim Bey ile ileride Türk kültür ve edebiyatının en önemli yazar ve entelektüellerinden biri olacak olan Tanpınar bir odayı paylaşmaktadırlar. Tanpınar, ev arkadaşına İngilizce opera parçaları söylediği için bu dilde yazılmış bir Shakespeare hediye ederek onu da okumaya sevk etmeye çalışır. Böylelikle Tanpınar ile Hakim Bey arasında kitap meselesinin bir sorunsal olarak ele alınacağı argümanları hazırlayan bir sahne canlanır. Kitap okumayı reddeden Hakim Bey arkadaşının jesti karşısında kitabı reddeden bir tutum sergiler. Tanpınar ise bu meseleyi deşerek mevzunun nedenlerini öğrenmeye gayret eder.

Tanpınar, Hakim Bey için aldığı kitabı ona uzattığında arkadaşının ilk tepkisini çocukça bir masumiyet ile özdeşleştirir ve onun olgunlaşmamış fikir dünyasına, davranışlarına sirayet eden hâllerine ilk eleştirisini yapar: “ ‘Bunu ben ne yapacağım?’ diye sordu. Gözlerinde bütün bir çocuk masumiyeti vardı. ‘Ben kitap okumam.’ , diyordu. ‘Hele ecnebi dilinde hiç okumam’ ” (Tanpınar, 2000a, s.59). Arkadaşının bu savunması karşısında oldukça şaşırın Tanpınar'ın, okura Hakim Bey hakkındaki düşüncelerini aksettirirken seçtiği sözcükler “uçurum” ve “boşluk” ifadeleri olur. Karşısında duran arkadaşı için “benim için hakikî bir uçurum olmuştu” (Tanpınar, 2000a, s. 59). diyen yazarın, yıllar sonra arkadaşını hatırladığında ise bu ifadelerine eşlik eden sözcük “boşluk” imgesi olacaktır: “Hâlâ bile, Hakim Bey'i korkunç bir boşluk gibi düşündüğüm, gördüğüm olur” (Tanpınar, 2000a, s. 59). Kitap okumayı sevmeyen ve hatta bundan korkan bu figür için yazar, “tecessüsünü öldürmüş insan” (Tanpınar, 2000a, s. 59). yakıştırmasında bulunurken de meselenin nirengi noktasını “tecessüs” yani merak olarak belirlemiş olur.

Burada Tanpınar'ın Hakim Bey'in özelinde eleştiri yönelttiği ilk kesim kitap okumayanlardır. O yıllarda okur olan genç Tanpınar'ın, Hakim Bey ile olan bu deneyimini anlatırken seçtiği kelimeler dikkat çekicidir. O, bu ifadelerle toplumun kitap ile arasına mesafe koyan yani

okumayan kitleleri ile kitap okuru olanlar arasındaki soyut uçurumun varlığını işaret etmeye çalışır. Bu karşılaşma okuyan, tefekkür eden fert ile bunun aksi bir duruşu yani okumayı reddeden kişinin trajik karşılaşması olarak da okunabilir. Tanpınar ev arkadaşı özelinde büyük bir sorun olarak gördüğü okumama eyleminin nedenlerini sorgulama işine girer. Hakim Bey ile kurulan diyaloglarda karşılaşılan iki odak savunma noktası vardır. Bunlardan biri dinî kaynaklara dayalı okumaların yeterliliği bahsi, bir diğeri de Batı'ya karşı duyulan güvensizlik ve öfke ile gelişen Batı karşıtlığıdır. Her iki savunma da peşin ön kabullere yaslanır. Duygusal temelleri olan bu iki yaklaşımın rasyonel tarafı zayıftır ve savunucusu tarafından makul izahları ortaya konulamamıştır. En nihayetinde bu iki savunma biçimi kendi ataletini perdelemeye çalışan bireyin/toplumun eksik ve zayıf bir reddiyesi olarak okunabilir.

1.1. Bir savunma biçimi olarak din merkezli okumalar

Hakim Bey'in kitap okuru olmaması mevzusu ile zaman zaman bunu kısmi olarak yerine getirip tek yönlü okumalar yaptığı iddiası Tanpınar'ın metinde eğildiği önemli bir husustur. Ona göre Hakim Bey yalnızca kitap okumayan biri değildir. O bir kitap düşmanıdır. Tanpınar ise oldukça iyi bir okur olarak bu karşı duruşu anlamlandırmakta güçlük çeken ve kendisinin deyimi ile bu kitap düşmanlığının sırrını öğrenmeye çalışan biridir: "O günden sonra kitap meselesi daima aramızda bir münakaşa mevzuu oldu. Hakim Bey'i kitaba alıştırmak için değil, sadece kitap düşmanlığının sırrını öğrenmek için" (Tanpınar, 2000a, s. 59).

Tanpınar'ın Hakim Bey'den kitap ile kurduğu bu sorunlu ilişkiye ya da kuramadığı ilişkiye dair aldığı yanıtlar iki temele yaslanır. İlki dinî kaynakların bir insan için yeterli olduğu argümanıdır. İkincisi ise Batılı olana yani Batı medeniyetinin temsil ettiklerine dair olan menfi algıdır. Hakim Bey ile olan kitap okurluğu hakkındaki ilk tartışmasında Tanpınar'ın karşılaştığı savlar onun İslâm dinine ait temel kaynakları okuduğu şeklindedir: "Bana Kur'ân yeter. Zaten hâfızım. Sonra hafızamda Muallâkat var. Kelâm-ı Kibâr'ın en faydalılarını, hadislerin en sahihlerini biliyorum. Ben bu kitabı ne yapayım?" (Tanpınar, 2000a, s.59). Böylelikle Hakim Bey'in dinî kaynaklara ve kısmen Arap literatürüne dair hakimiyeti onu bir okur karşısında savunmasız bırakmaz.

Hakim Bey'in okuduğunu iddia ettiği metinlerden ilki İslâm'ın temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim'dir, ikincisi ise Cahiliye devri Arap şiirlerinin bir seçkisi olarak değerlendirilebilecek Muallâkat'tır (Tülücü, 2020, s.308-310). Kelâm-ı Kibar ise bir büyük tarafından söylendiği düşünülen ve atasözü hüviyetine geçmiş olan kimi hikmetli ifadeler için kullanılan bir tamlamadır (Kubbealtı, 2024). Hadisler de İslâm'ın temel kaynakları arasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Râvî zinciri ile aktarılan hadis kavramı ise Hz. Muhammed'in eylemlerini,

sözlerini ve bazı konulardaki tasviplerini karşılayan bir terimdir (Kandemir, 1997, s. 27). Burada Hakim Bey'in "hadislerin en sahihleri" derken kastettiği ise râvî zincirine en çok itibar edilenler için yapılan sahih hadis sınıflandırması olabilir. Bu sınıflandırmaya göre Bûharî, Tirmizi, Müslim, Ebû Dâvûd, Nesaî ve İbn Mâce gibi muhaddislerden derlenen hadis metinleri Kütüb-i Sitte adı altında toplanmıştır. Ehl-i Sünnet tarafından en çok itibar edilen bu hadis metinleri için "sahih" ifadesi kullanılır (Kandemir, 2003, s. 6-8).

Tanpınar için Hakim Bey'in bu savunması rasyonel ve yeterli değildir. Bu sebeple tartışma başka fasıllarda da tekrar eder. Hakim Bey'in yanıtı ise pek değişmez:

"Her defasında, şu cevabı aldım: 'Kitap, bir hakikat için okunur. Hakikat ise Allah'ın hakikatidir ve kendi kitabındadır. Onun dışında insan benliğinin yalanı ve karanlığı vardır. Bu karanlık çeşit çeşit şekillere girer ve aslında bizden çıktığı hâlde, her an bizi yeniden aldatır; dalâlete düşürür. Kendi yalanımla bile neden uğraşayım?..' " (Tanpınar, 2000a, s. 59).

Akşit Göktürk; kurmaca metin kavramının, yazınsal metin kavramından daha uzun bir geçmişe sahip olduğunu belirtir. Herkesçe bilinen bu tarihsel gerçekliğe rağmen çoğu zaman yazınsal metinler "gerçeğin kesin bir yansıması" olarak nitelendirilmiş ve bunun karşısında konumlandırılan kurmaca metinler ise gerçeği tam yansıtmayışları nedeniyle suçlanmış, "yalan" diye damgalanmıştır. Kendi metinlerinin yalan olduğu söylemini açıkça dilendiren Fuzuli'den örnek veren Göktürk'e göre Chértien de Troyes de Defoe da Fuzuli de kendi yazdıkları yalanların insan yaşamıyla ilgili birtakım önemli gerçekleri dile getireceğinin ayırdında olan kurmaca ustalarıydılar (Göktürk, 1997, s.47-48).

Berkiz Berksoy, "Bir Entelektüel Olarak Tanpınar" başlıklı yazısında Tanpınar'ın doğru gözlem kabiliyetini överken onun kendisi ile karşısındakini zayıf ve güçlü taraflarıyla tanıma yetisine sahip birisi olma özelliğinin de altını çizer (Berksoy, 2008, s.702). Berksoy'un da tespit ettiği üzere Tanpınar'ın toplumu ve ferdi iyi okuyuşunu, analiz edişini bu metin özelinde de görmek mümkün.

Ahmet Hamdi Tanpınar okuma eylemini medeniyet tartışmaları odağında ele alır. Onun için bu mevzu Batı ve Doğu uygarlıklarının temel karakteristiğini şekillendiren ana unsurlardandır. Zira okuma eyleminin arkasında yatan esas neden tecessüs yani meraktır. Oysa Tanpınar'ın Hakim Bey özelinde ele aldığı Doğu medeniyeti "tecessüsünü öldürmüş(tür)" (Tanpınar, 2000a, s.59). Hakim Bey'in temel savunusu ise dinî bir argüman etrafında şekillenir. İlk etapta etkili bir söylevin parçası gibi değerlendirilebilecek bu savunmaya Tanpınar'ın itirazları vardır:

"Hakim Bey'in fikirlerini bir türlü değiştiremedim, ona hattâ hiç bir ezeli hakikatin, İnsanı hakikatle yan yana gelmekten zarar duymayacağını dahi anlatamadım. O zihnini, hayatına istikamet veren muayyen bir sistemden ayrı hisle yormak istemiyordu. Bununla beraber

mutaassıp bir Müslüman, hattâ namazında, orucunda bir adam bile değildi” (Tanpınar, 2000a, s.59).

Edebiyat Ne İşe Yarar? adlı çalışmasında Rita Felski, kurmaca eserler aracılığıyla genellikle hararetli bir kendi kendini irdeleme sürecinin tetiklendiğini söyler (Felski, 2010, s.38). Tanpınar'ın da işaret ettiği en önemli hususlardan biri budur. En nihayetinde insan; sanat ve bunun bir dalı olan edebiyat aracılığıyla kendi benini tanıma imkânı bulur. Oysa Hakim Bey kendi beni ile karşılaşmayı reddeder. Bunun için sıraladığı argümanlar ise Tanpınar'a inandırıcı gelmez. Nitekim Hakim Bey inandığını iddia ettiği dinin ibadet pratiklerini yerine getiren biri de değildir. Bu da onu söylemde ve eylemde çelişkili bir figür hâline getirir.

İnsan psikolojisinin en karanlık taraflarına eğilen yazarların başında anılan Dostoyevski'nin o yıllarda sadık bir okuru olan Tanpınar için Hakim Bey'in bu savunması oldukça enteresandır. Bir tarafta kendi beni ile karşılaşmaktan kaçan Hakim Bey bir tarafta da bunun en karanlık cepheleriyle yüzleşen ve bunu sanata dönüştüren Batı geleneği vardır. Yine Tanpınar'ı çokça etkileyen Heidegger'e ve Freud göre de düşünme eylemi varoluşsal bir mevzudur:

“Freud'a ve Heidegger'e göre de düşünce varlığın arayışıdır. En büyükler için düşünmeyi gerektiren şey, var olmanın şaşkınlığıdır. Düşünmek, varlığımızın dünyada açtığı yarayı tedavi etmeye dair imkânsız görev sırasında başkalarını incittiğimiz bu affolunmaz yol... Düşünce yanıt verendir. Varlığa ve varlık için yanıt veren ... Düşünmek en korkunç fiile, olmak fiiline göğüs germektir.” (Schneider, 2016, s.44-45)

Okuma eylemi aracılığıyla kendi benini keşfe çıkan insanın bu arayışı özünde varoluşsal bir karaktere sahiptir. Kitabı, okumayı ve beraberinde düşünmeyi reddetmek her ne kadar bu denemede münferit bir örnek üzerinden açıklanmaya çalışılsa da yazar en nihayetinde daha tümel bir yaklaşıma ulaşır. Burada Hakim Bey için yazarın kullandığı “tecessüsünü öldürmüş insan” (Tanpınar, 2000a, s.59) ifadesini de açacak olursak Tanpınar'a göre bu yaklaşımın köklerinde Müslüman Doğu ile Hristiyan Batı'nın dinî farklılıkları vardır. Tanpınar bunu bizde roman türünün olmayışı nedeniyle tahlil eder ve iki medeniyete ve onun insanına dair aydınlatıcı bir açıklama ile bunu sürdürür. Ona göre reel hayatın bazı dinamiklerine olan inanç, Müslüman Doğu'da eksiktir. Yine psikolojik temelli bir merak burada yoktur. Öyle ki Müslümanlıkta günah çıkarma ritüelinin olmaması bireyin kendi iç dünyasını keşfetme olanağından onu mahrum bırakmıştır. Öte yandan yakınımızda teşekkül eden Rus edebiyatındaki büyük gelişmelerde Ortodoks kilisesi ve onun itiraf kurumunun rolü de büyüktür (Tanpınar, 1988, s.30).

Metinde Hakim Bey, arkadaşı Tanpınar tarafından kendisine hediye edilen Shakespeare'e ait kitabı alıp okumayı reddeder. Burada hemen bir karşı savunmaya geçen Hakim Bey'in Batı klâşiği olan bir eserin karşısına dinî kaynakları koyması ise ilginçtir. Kurgusal olanın karşısına

çıkarılan dinî metin ile bu mukayesenin yerinde bir değerlendirme olup olmadığı Tanpınar tarafından Doğu- Batı karşılaştırması ekseninde ele alınır.

1.2. Okur düzleminde Doğu- Batı karşılaştırması

Ömer Türkeş'e göre Tanpınar, Doğu ve Batı medeniyetleri meselelerinde süregelen tartışmalarda hep var olmuş bir isimdir (Türkeş, 2008, s.777). Ahmet Hamdi Tanpınar gerek düşünceleriyle gerek yazdıklarıyla terkipten yana bir edip, bir aydın olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Bu bağımsız sanatkâr Batı sanatını ve düşüncesini eş zamanlı takip ederken bunun yanına Doğu'nun kültürel birikimini ekler ve bunun elzem olduğunu da dile getirir. Zira onun ısrarla üzerinde durduğu Doğu- Batı meselesini anlamak oldukça önemlidir. Öyle ki Doğu-Batı ismiyle bir eser dahi kaleme almayı düşünmüştür (Uçman, 2006, s.484).

Tanpınar; Doğu- Batı meselesine bir karşıtlık, bir çatışma olarak değil bir sentez bir terkip mevzusu olarak bakar. Berna Moran; Tanpınar'ı bu meseleyi ele alış biçimiyle pek çoklarından ayrı bir yere koyar. Bazı yazarlarımızın Batılılaşma ve dejenerasyon arasında kurduğu koşutluğa Tanpınar dahil olmaz. Maddiyat ile maneviyatın karşıtlığına indirgenen Doğu Batı meselesinde o estetikçi bir tavır sergiler. Tanpınar için bir karşıtlık yoktur. İlla bir karşıtlık aranılacaksa da halis olan ile sahte olan arasında aranmalıdır (Moran, 2001, s.287).

Dinin kültürel cihetini önemseyen Tanpınar'a göre Doğu ve Batı toplumlarının temel bileşenlerinden biri olan din mefhumu bu toplumların şekillenmesindeki başat kurumdur. Bu bağlamda sık sık Şark'a ait olanı açıklarken din ile ilgili değerlendirmelere alan açar. Bu bağlamda *Kitap Korkusu*'ndaki anılarının zemini olan Erzurum'un yazara düşündürdükleri de dinle ilintilidir. Erzurum, Tanpınar'ın bir süre yaşadığı ve yakından tanıdığı bir kenttir. Öyle ki yazar ünlü *Beş Şehir* adlı yapıtına bu şehri dahil etmiş tarihinden, mimarisinden, sosyal dokusundan tüm canlılığıyla bahsetmiştir. Tanpınar 1958 yılında Erzurum'a giden Mehmet Kaplan'a yazdığı mektubunda bu kentin din ile ilişkisi üzerine bazı düşüncelerini paylaşır. Bu şehrin din ile kurduğu sıkı ilişki ile Tanpınar ve çevresinin dine kültürel bir olgu olarak da bakan yaklaşımları farklıdır (Tanpınar, 2014, s.233). Tanpınar dine kültürel manada yaklaşmayan ve bir kurallar silsilesi olarak algılayan tutucu tavra tepkilidir. Öyle ki “mutaassıp insan” dediği bu profilden biri ile bir araya geldiğinde kendisi gibi düşünme eyleminin imkânlarından yeteri kadar istifade edememiş biri ile karşı karşıya olduğuna inanır (Tanpınar, 2014, s.233). Bu minvalde mektubundaki tartışmayı “Hülasa biz henüz Comte'un tasnifinde dini devreden çıkmış değiliz” (Tanpınar, 2014, 233). şeklinde sürdüren Tanpınar burada bir başka fasıl açar. Fransız, Pozitivist düşünür Auguste Comte'un Üç Hâl Yasası'na gönderme yapan Tanpınar biz dediği Şark'ı bu tasnifin ilk evresinde konumlandırır. Zira Comte'a göre toplumlar üç aşamalı

bir evrim süreci yaşarlar. Bunlardan birinci evre: teolojik hâl, ikinci evre: metafizik hâl ve üçüncüsü de pozitif hâl'dir (Cevizci, 2022, s.525-526). Burada Tanpınar'ın Batı felsefesiyle ve özellikle de pozitivist felsefenin izahı ile yaptığı analiz dikkat çekicidir. Buna göre biz dediği Türk-İslâm toplumu hâlâ gelişim evresinin ilk basamağındadır ve medeniyet yolunda katetmesi gereken yol uzundur. Zira hâlâ Auguste Comte'un sınıflandırmasındaki dini devredeyizdir ve buradan henüz çıkılamamıştır. Yazar bireysel olarak kendisi özelinde bu çıkışı gerçekleştirdiğini düşünür ve toplumsal olarak da bunun gerçekleşmesi yolunda bazı teklifleri vardır. Bunlar çalışma şeklinin değişmesi, Türkiye'nin sanayileşmesi ve "aklıleşmesi"dir (Tanpınar, 2014, s.233).

Kitap Korkusu'ndaki anılar Tanpınar'ın koyu bir Batı taraftarı olduğu gençlik yıllarına denk düşse de o yine de anılarından hareketle yazdığı bu metninde Batı'nın Doğu'ya nasıl baktığı hakikatinin de idrakindedir. Nitekim onda tarih ve millet şuuru daima önemli bir mesele olagelmıştır: "Mâzî"ye Yahya Kemal gibi oldukça önem atfeden Tanpınar için "geçmiş" kendi kimliğimiz ile yaşayabilmemiz için elzem olandır ve daima da oradadır. Geçmiş ile yapılan bir muhasebe ve anlaşma ise mecburidir (Tanpınar, 2005, s.4). Tanpınar'ın Şark hakkındaki değerlendirmelerine de bu cihetle yaklaşmak gerekir. Geçmişteki Şarklı kimliğimiz de bizimle mündemiç hâdedir ve hep de öyle olacaktır. O, eleştirilerini eski değerleri yıkmak için değil bilakis yeniden tesis etmek için yapar.

Kitap Korkusu'ndaki Hakim Bey'in, Tanpınar karşısında kendini savunurken kullandığı argümanlardan biri de Batı medeniyetinin yıkıcı tarafıdır. Hakim Bey'in Batıya ve onun sanatına dair takındığı tavır menfidir. O, Batı'dan gelene veya Batı'nın temsil ettiği değerlere bayrak açmıştır: "Arap dili ve edebiyatı kâfi derecede zengindir. Garp medeniyeti son sözünü söylüyor. Yapıcı kitap orada bulunmaz" (Tanpınar, 2000a, s.59). Tanpınar, 19'uncu Asır Türk Edebiyatı tarihinde İslâm toplumlarının Batı ile kültürel temaslarının olmayışının çok köklü bir geçmişi olduğunu söyler. Bunu Arapların Antik Yunan kaynaklarına bigâne oluşları üzerinden açıklamaya çalışırken onların kendi kültürleri konusundaki üsttenci tutumlarını da eleştirir. Tanpınar'a göre Araplar şiiri yalnızca kendi kültürel üretimleri olarak gören oldukça tutucu bir tavra sahiptiler. Nitekim İbni Haldun dahi çıkıp şiir sanatının yalnızca Araplara özgü bir tür olmadığını, Yunanlıların da Homeros adında büyük bir şairlerinin olduğunu anlatmak zorunda kalmıştır (Tanpınar, 1988, s.28).

Kitap Korkusu'ndaki Hakim Bey'in hayat öyküsündeki önemli kırılmalardan biri, memleketi olan Mısır'ın İngilizler tarafından işgal edilmesine gençken şahitlik etmiş olmasıdır. Napolyon'un Mısır Seferi ile önce Fransızlar ve daha sonra da İngilizler bölgede güçlerini

arttırmıştır. Mısır'daki Fransa ve Britanya çekişmesi 1882 yılında İngilizlerin Mısır'ı fiilen işgal etmesi ile neticelenir (Görgün, 2004, s.570). Fransızların ardından 1882-1922 yılları arasında İngilizlerin topraklarını işgale ettiğine tanıklık eden Hakim Bey, haklı bir öfkeye sahiptir. Mısır'ın Batı ile olan bu acı tecrübeleri onu milliyetçi öğrenci hareketlerine katılmaya itmiştir. Hakim Bey kendi ülkesini bu tip bir örgütlenmenin içinde yer alması sebebiyle terk etmek zorunda kalmıştır. Onun Batı'ya karşı hasmane bir tavır geliştirmesinin arkasındaki gerekçeler sahici olmasının yanı sıra duygusal bir temele yaslanır. Tanpınar da onun hassasiyetini bu zaviyeden açıklarken şu benzetmeyi yapar: “Kitap düşmanlığı, onda, biraz da Garp istilâsına karşı duyduğu dargınlıktı. Ömrünün tek macerasından bu küskünlükle çıkmıştı. Garp sanatına, Garp tefekkürüne boykot yapıyor. Bir deve kuşu gibi kendi zihniyetinin kısır kumlarına başını gömüyordu” (Tanpınar, 2000a, s.60). Oysa böyle bir durumda yapılması gereken Tanpınar'a göre açıktır. O, boykot etmeyi kendisini alt eden gücü tanımayı reddediş ve sürekli olarak bu güç karşısında yenilgi almayı kabul ediş olarak okur. Yapılması gereken ise bu gücü tanımak ve belki bir ölçüde ona benzeyerek onunla bir zeminde mücadele etmektir. Bu sebeple de tüm Doğulu karakteristiğine rağmen Batılılaşmanın elzemliğine inanır.

Aslında burada paradoksal bir durum vardır. Hakim Bey, Erzurum Lisesinde Fransızca hocasıdır. Fransızcanın yanı sıra İngilizce de bilmektedir. Ülkesini işgal eden bu iki devletin dillerini öğretecek düzeyde öğrenen Hakim Bey pragmatik bir tutum sergiler. Din konusundaki tavrı da böyle olan Hakim Bey mutaassıp, dinî ibadetleri yerine getiren biri değilken okumama eksikliğini İslâm kaynakları üzerinden yaptığı bir izahla örtmeye çalışır. Hakim Bey'in düşünce ve eylemlerindeki uyumsuzluk onu Tanpınar ve okur nezdinde tartışmalı bir kimlik hâline getirir.

Hakim Bey'in kitapla kurduğu bu sorunlu ilişkinin temelinde düşünce ile olan sorunları da yer almaktadır. Nitekim o; dilbilgisi kitaplarından başka kitabı olmayan, “gençliğinde okuduğu şeyleri de bir cemiyetin kefaleti ve vesayeti altında okuması, öğrenmesi lâzım olduğu için oku(yan)” biridir (Tanpınar, 2000a, s.59-60). Hakim Bey'in özelinde kitap üzerinden düşünme eylemi ile kurulan bu ilişkide Tanpınar, Şark'a dair bir çıkarımda bulunur:

“O, ortalama Müslüman Şarkın, dinlenmek için aramıza gelip bizi metheden, methede ede anlatan frenklerin hayran oldukları, Şark'ın bir nümûnesiydi. Böyle olduğu için de huzur içinde, geniş kahkahalarını savurarak, operalarını, hapishane türkülerini söyleyerek, gramer metodları icad ederek yaşıyordu. Ömrü bulutsuz bir gökte, bir ebedilik vehmini peşinden sürükleyerek seyrini yapan bir güneş gibi lekesiz ve ârızasız geçiyordu” (Tanpınar, 2000a, s. 60).

Burada durağan ve edilgen bir görünüm içinde çizilen Doğulu kimliği üzerine ağır bir eleştiri vardır. Batı ile Doğu'nun bu çarpıcı karşılaştırmasında dikkat gerektiren husus Batı'nın

gözlemci konumunda olması, Şark'ın ise kayıtsızlığın sembolü olmasıdır. Edward W. Said, oryantalizm hakkındaki ünlü çalışmasında “şarkiyatçılık” için yaptığı tanımlamalardan birinde Batı'nın Doğu üzerindeki etkin vaziyetini açıklar. Ona göre bu kavram Batılı bir yetke kurma biçemi olup Şarka ait değerlendirmeler yapmayı, onun hakkında ileri sürülen görüşleri meşrulaştırmayı, onu betimlemeyi, Şark'a yerleşmeyi ve onu yönetmek ile biçimlendirmeyi karşılamaktadır (Said, 2013, s.13). Tanpınar'ın da ifade ettiği üzere durağan konumdaki Şark'a “dinlenmeye” gelen bir Batılı için buradaki yaşam bazı enteresanlıklar barındırır. Doğuyu merak eden ve kendince bazı tanımlara kalkışan Batı, sınırlarını kendi çizdiği Doğulu kimliği nedeniyle oryantalist olmakla nitelendirilse de iki medeniyetin birbirine karşı duyduğu “merak” ya da “kayıtsızlık” tutumu onların kimliklerine dair önemli veriler sunmaktadır.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın 50 yaşındayken Cumhuriyet gazetesinde yayımladığı *Kitap Korkusu* denemesi büyük ölçüde onun yirmi iki yaşındaki anılarından ve bunların düşündürdüklerinden oluşur. Tanpınar kendini “1932'ye kadar çok cezrî bir Garpçı idim, Şarkı tamamıyla reddediyordum” (Aktaran Okay, 2012, s.11) şeklinde tanıtır. 1923 yılında bir buçuk yıl kadar kaldığı Erzurum'da bu cezrî Garpçılığın tesirleri altında olması muhtemeldir. Bu bakımdan metindeki referanslar da Batılı eserlerden oluşur. Tanpınar'daki Şark'ı tanıma ve onun kültür hazinesini kendi üretiminde bir dönüşüme uğratma fikri daha sonraları gerçekleşir ve zamanla Tanpınar'ın düşüncelerinde de birtakım değişimler meydana gelir. 1932'ye kadar cezrî bir Garpçı olan Tanpınar bu tarihten itibaren terkipçi fikirlerine yön veren bir evreye girmiştir: “1932'den sonra kendim için tefsir ettiğim bir Şark'ta yaşadım. Asıl yaşama iklimimizin böylesi bir iklim olacağına inanıyorum. *Beş Şehir* ve *Huzur* bu terkinin araştırmalarıdır. Yazacağım öbür eserlerin de çekirdeği budur” (Aktaran Okay, 2012, s.23). Ömer Türkeş'in tabiri ile Tanpınar; hem imparatorluğun yıkılışına hem de bir ulus devletinin inşa edilmesine tanıklık etmiştir. Tüm bu tanıklıkları da bir kimlikte birleştirmeyi hedefleyen “modern bir muhafazakâr o, belki de muhafazakârcı modern(dir)” (Türkeş, 2008, s.777). Hasan Ufuk Aktaşlı ise Türk muhafazakarları içinde anılan bir isim olan Tanpınar'ın oryantalizmin tesiri altında kaldığını, Doğu'ya Batının perspektifinden bir eleştiri getirdiğini ve cezri Garpçı tutumunda çok büyük bir değişim olmadığını iddia eder (Aktaşlı, 2011, s.156).

Tanpınar'ın bir başka Batılı yazardan bahsettiği anısı da metnin sonunda yer alır ve Ankara günlerine aittir. Kendisinin o sıralar genç denilebilecek bir yaşta olduğunu belirten Tanpınar bu anısında Ankara Palas'taki bir münevver ile olan karşılaşmasına yer verir. Bu sırada Tanpınar'ın elinde Çek Yazar Franz Kafka'nın bir kitabı vardır. Tanpınar'ın Erzurum'daki anılarında yer almasa da 1950'li yıllarda Türk edebiyatı çevreleri için erken bir keşif olarak

görülebilecek bir isim olan Franz Kafka'yı yine bu metinde okuruz. Tanpınar için Kafka önemli bir yazardır. Sık sık mektuplarında yer verdiği yazara 19'uncu Asır Türk Edebiyatı tarihinin önsözünde bile alan açar (Tanpınar, 1988, s.13). Tanpınar'ın Ankara Palas'taki bu karşılaşma sırasında elinde Kafka'ya ait bir metnin olması ve bunun üstelik de kendisine “münevver” denilen biri tarafından tepki ile karşılanması yazarın o yıllardaki okur kimliğine dair bir tartışmayı açması bakımından ilgi çekicidir.

2. Kitap ve Düşünce ile Kurulan Sorunlu İlişki: Bir Öğretmen ve Bir Münevver Örneği

Kitap Korkusu'nda Tanpınar, Doğu ve Batı toplumlarının temel farklılıkları için bazı kavram ve olguları öne çıkarır. Bunlar merak duygusu ve buna bağlı olarak gelişen okuma eylemine ilgi ile yine bunun ardından zuhur eden düşünme kabiliyeti ve fikir özgürlüğü bahisleridir.

Metindeki Erzurum yılları genç Tanpınar'ın kendini kitap okumaya âdeta adadığı zamanlardır. Yazarın buradaki referanslarına bakacak olursak okuduğu isimler Fransız edebiyatının ünlü şairi Baudelaire ile Rus romancı Dostoyevski'dir:

“Mektepten çıkar çıkmaz yatağıma uzanır, yeni tanıdığım Dostoyevski ile, Erzurum'a kadar cebimde getirdiğim Baudelaire'i, İstanbul'dan bin güçlkle getirttiğim kitapları okurdum. Fakat asıl okuduğum bu ikisi idi. Fransız şairinin *Darülfünun*'da iken cazibesine kapılmışım. Dostoyevski'yi ise yeni yeni tadyordum. Muazzam bir şeydi bu” (Tanpınar, 2000a, s.58).

Kendisi gibi bir öğretmen olan Hakim Bey ile Tanpınar'ın kitap okurluğu konusunda bir zeminde buluşamamaları da metindeki önemli konulardan bir diğeridir. Fransızca Hocası Hakim Bey sınırlı da olsa bir kesime hitap eden bir meslek icra etmektedir. Bu mesleği icra ederken yalnızca öğretim bahsini yerine getirir ama bir öğretmenin eğitici vasfını göz ardı eder. O; kitap okumayan, düşünmeyi reddeden ve gramer metotları icat ederek yaptığı işin öğretim bahsine odaklanan biridir. Hakim Bey, gençliğinde kısmen bir şeyler okumuş olmanın cezasını gurbet ve hapis gibi acı deneyimlerle tecrübe ettiği için bir daha “kafasının bozulmamasını istiyordu” (Tanpınar, 2000a, s.59). Bu sebeple âdeta daha önce ateşle oynayan bir çocuğun ateşe yaklaşmakta gösterdiği çekinceli hâl içindedir: “Düşünceyi insan için lüzumsuz, hatta zararlı bulurdu. Kafasının bozulmamasını istiyordu. Gençliğinde okuduğu şeyleri de bir cemiyetin kefaleti ve vesayeti altında okuması, öğrenmesi lâzım olduğu için okumuştur (Tanpınar, 2000a, s.59-60).

Tanpınar'ın bu kez anısına eşlik eden özne bir “münevverdir”. Metinde adı belirtilmeyen bu kişi için Tanpınar özellikle bu sıfatı seçmiş gibidir. Zira bu sıfatın zırhıyla kuşatılmış olan isimsiz özne bir temsil gibidir. Nitekim yeni kurulan Cumhuriyet'in başkentindeki bu karşılaşmada genç, ümitli bir okur ve hatta yazar olma yolundaki Tanpınar'ın böylesi bir

buluşma ile işaret etmek istedikleri vardır. Bu, Cumhuriyet devrimleri ile kısa sürede bir aydınlanma beklentisi içine girmenin zorluğuna bir gönderme olabilir. Zira Batı'nın uzun yıllar ve uğraşlar sonrası elde ettiği dönüşüm ve akabinde kaydettiği ilerlemeyi kendi toplumu için arzulayan yazar, bunun dünden bugüne olmayacağını bilmektedir. Öyle ki Tanpınar, Yeni Cumhuriyet'in yeni "münevveri" olarak kabul gören bir ismin dahi sansürcü bir karaktere sahip olması ile bu durumun güçlüğüne dikkat çekmek istemiş olabilir:

"Batı uygarlığı orta çağdan geçmiş, Rönesans'ını yaşamış, Sanayi Devrimi'ni yapmış, süreklilik gösteren ve bu sayede kendine özgü yaşam biçimlerini, kendi maddi ve manevi değerlerini yaratmış olan bir bütündür. Özendiğimiz Batı yaşam biçimleri onların kendileri için 'hakiki'dir ama bizim için özentidir. Tanpınar, Batı gibi bizim de sürekliliği olan bir uygarlık oluşturmamızı ister. Bunu yaparken 'eski' ister istemez değişecek, aşılacaktır. Ancak yeniyi yaratırken hem eski'den yararlanacağız hem de içine girmiş olduğumuz Batı uygarlığından " (Moran, 2001, s.290).

Tanpınar'ın elindeki Kafka için "böyle mülevves şeyleri, bu cinsten dejenere muharrirleri okumasını hiç doğru bulmadığını" söyleyen bu "münevver" metinde yasağcı, sansürcü bir zihniyeti temsil eder: "...kabahatin bizde olmadığını, asıl kabahatin bu gibi kitapları memlekete serbestçe sokan hükümette olduğunu söyledi" (Tanpınar,2000a, s.60). Bunun üzerine Tanpınar da muhatabının bu tavrını Abdülmecid Han'ın kitaba ve gazeteye sansür koyduğu devirdeki uygulamalara benzettiğini söyler. Münevver'in yanından ayrılışı sonrasında ise "Hayatta övünebileceğim tek zaferim belki budur, yani kitaptan korkan, düşünceye had çekmek isteyen bu adamı yanımdan kaçırtmamdır" (Tanpınar, 2000a, s.61) der.

Tanpınar için kitap okuma mevzusu hayatî bir önem arz etmekle birlikte ne okuduğu konusundaki serbestlik de bu derece önemlidir. Bu bağlamda okura tanıttığı iki kitap düşmanı arasında da bir kıyas yapar ve Hakim Bey'i kitabı toptan reddedişi sebebiyle daha "halis ve bütün" bulunduğunu belirtir. Münevveri ise tercihlerine saygı duymaması ve kitabın yasaklanması gerektiğini düşünmesi sebebiyle daha tehlikeli addeder: "Ondan sonra tanıdığım kitap düşmanlarının hemen hiçbiri hâlis değildiler. Hem insanı kabul ediyorlar hem de düşüncesine bir had çekmek istiyorlardı. İnsanı korumağa hakları olmayan noktalarda korumağa çalışıyorlar, yani içlerinde ve dışlarında küçültüyorlardı" (Tanpınar, 2000a, s.60).

Netice itibariyle bir öğretmen olarak Hakim Bey'in zararlı bulunan fikirlerinin etki alanı dardır. Oysa "münevver" zannedilen kişinin toplum üzerindeki etki alanı daha geniştir. Bir medeniyet buhranı sonrası meydana gelen kültürel ve zihinsel değişim ya da yer yer çatışma Tanpınar'ın bu metninde de kendini gösterir. Şöyle ki eskinin temsilcisi konumunda gördüğümüz Hakim Bey değişime direnç gösteren ve düşünmeyi insan için lüzumsuz bulan biridir. Diğer tarafta bir ölçüde değişime ayak uyduran ve yeni içinde kendine bir "münevver" olarak temsil yetkisi

bulan kişi vardır. O ise bu zihinsel değişimin henüz istenilen düzeyde olmadığını kanıtı gibidir. Zira onun temsil ettiği yasakçı, sansürcü düşünce biçimi ile Tanpınar'ın arzu ettiği çağdaşlaşma gerçekleşmeyecektir. Burada devreye hoca, yazar, aydın kimlikleri ile Tanpınar'ın kendisi girer ve metni didaktik bir zemine çeken ve hatta yer yer de manifesto havasına bürünmesine neden olan cümlelerine yer verir:

“Bırak, senin yerine ben düşünüyorum!’ demekle, ‘Falan kitabı okuma!’ demek arasında hiçbir fark yoktur. İnsanoğlu her şeyden evvel mesuliyet hissidir ve bilhassa fikirlerinin mesuliyetidir. Ondan mahrum edilen insan, kendiliğinden bir paçavra hâline düşer. Şüphesiz insanı korumamız lâzım gelen vaziyetler vardır. Fakat bu vaziyetler daha ziyade ferdin kendi dışındaki vaziyetlerdir. Bir insanı kendi içinde, düşüncesinin mahremiyetinde korumağa hakkımız yoktur. Orta Çağ’dan bugüne kadar gelen zaman içinde insanlığın belki en büyük kazancı bu basit hakikati kendisine mal etmesidir” (Tanpınar, 2000a, s.61).

Tanpınar'ın anılarından yola çıkarak kaleme aldığı bu denemesinde yer yer doğrudan eğitici bir üslupla okura seslenmesi onun hocalığından ve aydın kimliğinden ileri gelir. Nitekim ona göre aydın içinden çıktığı toplum için sorumluluğu olan kimsedir. Tanpınar, “Hayat Karşısında Münevver” başlıklı yazısında da hayatın tüm cemiyete ait olduğunu fakat sorumluluğun yalnızca aydınlarda olduğunu belirtir ve tarih karşısında da hesap verenlerin münevverler olduğunu söyler (Tanpınar, 2000b, s.46). Burada aydının içinden çıktığı toplumun şartları da önem arz eder. Bu bağlamda Tanpınar, *Huzur* romanında bir aydın kimliği içinde çizdiği İhsan'a “Fransa’da olsam ben de ferdin peşinde dolaşır, ona cemiyete rağmen kendisi olması imkânlarını düşünürdüm” (Tanpınar, 2012, s.166) dedirtir.

Tanpınar'ın Batı sanatını ve modernist romanı takip ettiğini daha o yıllarda Ulysess gibi bir metni başucu kitabı yapmış olmasından anlıyoruz (Edgü, 2008, 570). Çağdaş Batılı yazarlar gibi modernist romanın örneklerini verebilecek donanıma sahip olmasına rağmen onun bir modernist sayılmayacağı fikrini Orhan Pamuk içinden çıktığı toplumun temel karakterine bağlar: “Sorun, yazar ile okuyucu arasındaki verili geleneksel ilişkinin kırılmaması, değişmemesidir. Modernizmin rüzgarlarını Batı’da ciğerlerine dolduran yazarın kendi kültürüne dönünce birdenbire kendini bir cemaat adamı olarak hissetmesi, bir cemaatin parçası olmaktan bir türlü kurtulamaması ve sonunda şu veya bu şekilde pek çok dolayım yüzünden kendini Ahmet Hamdi Tanpınar gibi bir öğretmen durumunda bulmasıdır” (Pamuk, 2008, s.447). Tanpınar'ı modernist kabul etmeyen Pamuk’a göre Ahmet Hamdi Tanpınar modernizmden haberdar bir cemaat adamıdır. İçinden çıktığı toplumun dinamiklerini bilen ve bunun idrakiyle eğitici rolünü bir tarafa bırakmayan/bırakamayan bir münevverdir. Bizim için Tanpınar'ı değerli ve istisnai kılan da onda bu bilgili, kültürlü, duyarlı yönlerin bir arada bulunmuş olmasıdır.

SONUÇ

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Kitap Korkusu* onun yirmi iki yaşındaki bir anısından yola çıkarak kitap okurluğu hakkında çözümlenmeler yaptığı önemli bir denemesidir. Tanpınar, burada kitap okuma mevzusuna bir sorunsal olarak yaklaşır ve denemenin sınırları içerisinde bunun nedenlerini masaya yatırır. Ortaya konulan problemi analiz etmek için yazar anılarına ve buradaki gerçek kişilere yer verir. Soyut mefhumlar üzerinden değil tanıklıklar eşliğinde somut veriler üzerinden metinde ilerleme kaydedilir. Burada yazar, okuma ile arasına mesafe koyan kesimle buluşmak için eleştirilerin odağına yerleştiği ilk isim olan Hakim Bey'e büsbütün olumsuz yaklaşmaz. Yer yer onun hakkını teslim eder ama bu teslim edişler de sorunla alakalı değil daha ziyade insanî bazı davranış kalıpları ile ilgilidir. Tanpınar kitap karşısındaki olumsuz tavrı çeşitlendirmek üzere bu kez başka bir cepheden örnek seçer. Hatta bu örnekteki kişi bir münevver yani aydındır. Yazar toplum tarafından kabul görmüş, aydın konumuna yükseltilmiş bu kişiyi seçerek yalnızca bir kesimin kitap karşısındaki menfi tavrını değil kitap karşısındaki tüm yanlış tutumların eleştirisini ortaya koymaya çalışır. Tanpınar, burada eleştirilerin ilk odağındaki isim olan Hakim Bey'i saf olması sebebiyle ve meseleye yaklaşımı nedeniyle daha zararsız bulduğunu söyler. Tanpınar için kitap, düşünce ve dolayısıyla medenî kalkınmanın önündeki en büyük engel aydın kisvesine bürünmüş bu zat gibilerdir.

En nihayetinde de metnin sonlarında dozu yükselen ve hitabete varan bir tonla Tanpınar okura uyarılarda bulunur. Metnin didaktik ve hitabete varan bu bahsinde bir aydın olarak Tanpınar, kendisi için hayati önem arz eden kitap okuma mevzusunun ve buna bağlı olarak gelişen düşünce özgürlüğünün önemini altı çizer. Aydın Tanpınar bir sorun olarak gördüğü kitap okuma mevzusuna eğilmiş, canlı örneklerle sorunu tayin etmiş ve çözüm önerileri sunmuştur. Yalnız bir yazar olarak değil bir aydın olarak da üzerine düşeni yerine getirme misyonu ile hareket etmiştir. Tanpınar yazısının bitiminde manifesto metinlerine has bir özellikle âdeta yüksek bir tonda okura yapılması gerekenleri ve taviz verilmemesi gerekenleri sıralar.

Genç bir hocanın büyük bir entelektüele dönüşmesi arifesinde gerçekleşen bu yol kesişimi hikâyesi, okurlar için canlılığını koruyan bir meseleyi analiz etme imkânı sunar. Bu metin, Hakim Bey özelinde taassup sahibi, salt dinî metinleri okumayı şiar edinen çevrelerin tavrına bir karşı çıkış niteliği taşımaktadır. Din ve düşüncenin tartışma zeminine çekildiği metinde yazar dinî argümanları ve hatta kutsal metinleri kullanıp kendi ataletlerine neden yaratanlara ayna tutmaya çalışır. Yazarın metnine yerleştiği Hakim Bey ile olan diyaloglarında felsefi bir tartışma atmosferi vardır. Nitekim Hakim Bey dinî metinlerin anlatılarına dogmatik olarak

yaklaşır. Ezeli ve ebedi bilginin başta Kur'an olmak üzere İslâm dininin temel kaynaklarında olduğunu söyler. Tanpınar ise onun bu peşin kabulünü kırmak ister. Onun dinî hassasiyetlerinin yanına kitap vasıtasıyla beşerî olanı eklemeye çalışır fakat bunda başarılı olamaz. Sonuç itibariyle Tanpınar, Hakim Bey'i kolaycılıkla ve kendi tembelliğine dini alet etmekle suçlar. Zira ona göre o, zaten samimi bir mümin de değildir.

Tanpınar'a göre Doğu ve Batı arasındaki farklılıkları anlayabilmek için kitap ile kurulan ilişkiye bakmak gerekmektedir. Doğu'daki ön kabullere yaslanan savunma biçimi yerine Batı toplumları tecessüsü yani merakı ikame edebilmiştir. Tanpınar, özelde Hakim Bey'in dinî metinlere ve Arap literatürüne dayanarak yaptığı savunmaları geniş bir cepheden okumaya kalkışır ve projeksiyonu büyütür. Doğu'nun en azından düşünce safhasında istenilen gelişmeyi kaydedememesinin nedeni olarak peşin kabulleri, bir dogma hâline getirilen dinî metin okumalarını ve bunu kendi ataletleri için kullanan kesimleri gösterir. Ona göre bütün meselenin özünde tecessüsü öldürmek vardır. Bu öyle yerleşik bir ön kabuldür ki Batılılaşmanın bir resmî program hâline geldiği yeni Cumhuriyet'te dahi bunun örnekleri mevcuttur. Neticede bu yeni idarenin bir münevver olduğu düşünülen bir isim bile buna göre hüküm verebilmektedir. Tanpınar'ın elindeki metni okumadan eleştiren ve doğrudan yasaklanması gerektiğini ileri süren "münevver"deki bu sorunlu yaklaşımın temelinde yine tecessüs bahsi vardır. En nihayetinde Öğretmen Hakim Bey de adı belirtilmeyen münevver de tecessüsünü öldürmüş bir medeniyetin mahsulleridir.

KAYNAKÇA

- Aktaşlı, H. U. (2011). Türk muhafazakârlığı ve Kemalizm: diyalektik bir ilişki, *Doğu Batı Düşünce Dergisi, Türk Muhafazakârlığının Eleştirisi*, (58), 147-162. Doğu Batı Yayınları.
- Berksoy, B. (2008). Bir entelektüel olarak Tanpınar. İçinde A. Uçman& H. İnci. (Edt.) *Bir gül bu karanlıklarda, Tanpınar üzerine yazılar*. 3F Yayınevi.
- Cevizci, A. (2022). *Felsefe tarihi Thales'ten Baudrillard'a*. Say Yayınları.
- Edgü, F. (2008). Tanpınar ve Ulysses, İçinde A. Uçman& H. İnci. (Edt.) *Bir gül bu karanlıklarda, Tanpınar üzerine yazılar*. 3F Yayınevi.
- Göktürk, A. (1997). *Okuma uğraşı*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Felski, R. (2010). *Edebiyat ne işe yarar?* Metis Yayınları.

- Görgün, H. (2004). Mısır. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29, 570-571.
- Kandemir, M. Y. (1997). Hâdis. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17, 27-64.
- Kandemir, M. Y. (2003). Kütüb-i Sitte, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27, 6-8.
Kelâmıkibâr. <https://lugatim.com/s/kelamıkibar> (Erişim Tarihi: 27. 06 2024)
- Moran, B. (2001). Bir huzursuzluğun romanı: Huzur, İçinde A. Uçman& H. İnci. (Edt.) *Bir gül bu karanlıklarda, Tanpınar üzerine yazılar*. 3F Yayınevi.
- Okay, M. O. (2012). Ahmet Hamdi Tanpınar biyografisi, *Türkiye Yazarlar Birliği Akademi Dil, Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*. (5). s.11.
- Pamuk, O. (2008). Ahmet Hamdi Tanpınar ve Türk modernizmi, İçinde A. Uçman& H. İnci. (Edt.) *Bir gül bu karanlıklarda, Tanpınar üzerine yazılar*. 3F Yayınevi.
- Said, E. W. (2013). *Şarkiyatçılık batı'nın şark anlayışları*, Metis Yayınları.
- Schneider, M. (2016). *Okumak ve anlamak edebiyatta psikanaliz: Freud, James, Nabokov, Pessoa, Proust, Rance, Schnitzler*, Kolektif Kitap.
- Tanpınar, A. H. (1988). *19'uncu asır Türk edebiyatı tarihi*, Çağlayan Kitabevi.
- Tanpınar, A. H. (1998). Türk edebiyatında cereyanlar. İçinde Z. Kerman (Edt.) *Edebiyat üzerine makaleler*. Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2000 a). Kitap korkusu. İçinde B. Emil (Edt.) *Yaşadığım gibi*, Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2000b). Hayat karşısında münevver. İçinde B. Emil (Edt.) *Yaşadığım gibi*, Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2005). *Beş şehir*. Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2012). *Huzur*. Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2014). Mehmet Kaplan'a Mektuplar. İçinde Z. Kerman (Edt.) *Tanpınar'ın mektupları*. Dergâh Yayınları.
- Tülücü, S. (2020). Muallâkat, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30, 308-310.
- Türkeş, A. Ö. (2008). Modern muhafazakâr; Ahmet Hamdi Tanpınar. İçinde A. Uçman& H. İnci. (Edt.) *Bir gül bu karanlıklarda, Tanpınar üzerine yazılar*. 3F Yayınevi.
- Uçman, A. (2006). Değişen değerler karşısında Ahmet Hamdi Tanpınar. *Türkiye araştırmaları literatür dergisi*. C 4. (7). s.479-509.